

ДОЛІТОПИСНИЙ ТЕРЕБОВЛЬ

Питання зародження та формування міських структур в Київській Русі, незважаючи на значний доробок дослідників, залишається актуальним і на сучасному етапі розвитку історичної науки. Важливим завданням є вивчення містотворчих процесів в певних мікрорегіонах слов'янського світу. Одним з таких міст, що заслуговує на увагу, є літописний Теребовль – столиця однойменного князівства.

Теребовль вперше згадується в писемних джерелах в 1097 році під час розподілу земель між князями на Любецькому з'їзді: *“кождо держить ѡчьчину свою ... Теребовль и Василкови”* [ПСРЛ, 1962, стб. 231]. Під тим же роком Теребовль згадується у зв'язку з трагічними подіями – осліпленням князя Василька. *“дивно даєть ми градъ свои або и Теребовль моѡ волость пождавши и нн Ѣ”* [ПСРЛ, 1962, стб. 239] – заявив Василько Давидовому послові. На цей час місто було столицею князівства, важливим адміністративним, економічним та культурним центром.

Незважаючи на понад 150-ти літню увагу істориків до Теребовлі, значне коло питань залишається нез'ясованим, зокрема визначення початкових етапів розвитку літописного міста. Лише в середині 1980-х років вирішено питання локалізації стольного граду. Б. Тимошук запропонував модель, згідно якої дитинець міста знаходився на Замковій горі, а в Семенові – торгово-ремісничий посад з річковою пристанню [Тимошук, 1985; 1987; 1988]. Цю гіпотезу підтримали більшість дослідників [Свешніков, 1990, с. 105; Черноус, 1991, с. 101]. На жаль, в своїх працях Б. Тимошук мало досліджував ранні етапи розвитку міста. На сьогодні з накопиченням нових матеріалів можна розширити наші знання про формування міської структури цієї пам'ятки.

Заселення Замкової гори в Теребовлі починається ще з епохи енеоліту, пов'язується з носіями трипільської культури. Пізніше тут проживали населення висоцької культури [Миська, 2004, с. 9]. На території сучасного міста знаходяться пам'ятки черняхівської культури [Demetrykiewicz, 1900, s. 93–94; Строценъ, Миська, Погоральський, 2006, с. 11–12].

Найдавнішою відомою пам'яткою на території Теребовлі, що пов'язується зі слов'янським населенням, є селище празької культури, розташоване на правому березі Гнізни за 800 м на південь від Замкової Гори. На його території було досліджено житло-землянку [Миська, Погоральський, 2006а]. На околиці Теребовлі знаходяться також поселення празької культури (Кровінка, Підгайчики). До слов'янського періоду належить кремаційний могильник в с. Зеленче, розташований на корінному лівому березі Серету [Миська, 2008, с. 8–9].

Безпосереднім зародком Теребовлі можемо вважати поселення другої половини IX ст., що розміщене на Замковій горі. Воно складалося з двох частин (рис. 1). Перша знаходилась на території городища ранньозалізного часу. З напільного боку поселення оточене подвійною лінією валів, споруджених, на думку Б. Тимошука, в ранньозалізному віці [Тимошук, 1998, с. 126].

На території городища М. Ягодинською під час рятівних досліджень виявлено рештки будівлі прямокутної форми. На час досліджень південна частина її була зруйнована, збережений фрагмент мав розміри 8×2,7 м (рис. 2). Споруда опущена в материк на глибину 1,3 м, мала стіни стовпової конструкції, всередині яких знаходилось три вогнища. На черені одного з них виявлено фрагмент ліпної посудини з пальцевими зачіпами на вінці. В заповненні споруди знайдено фрагменти ліпної кераміки, кістяну проколку, залізне кільце та лезо ножа, декілька кам'яних точильних брусків, а також значна кількість кісток, зубів та щелеп домашніх тварин. Знахідки зі споруди дослідниці датувала другою половиною IX ст. Ще одним підтвердженням існування будівлі в IX ст. є той факт, що її частина перекривалася

валом № 2, який відносно споруди є пізнішим. Початкова стадія його спорудження датується Х ст. [Ягодинська, 1987, с. 3–4]

За археологічними даними довгі будинки відомі на багатьох пам'ятках Західної України (Городниця, Крутилів, Ревне Іа) та за письмовими даними у західних слов'ян. Згідно з останніми, громадські будівлі у слов'ян майстерно побудовані і прикрашені різьбленими та розмальованими скульптурами.

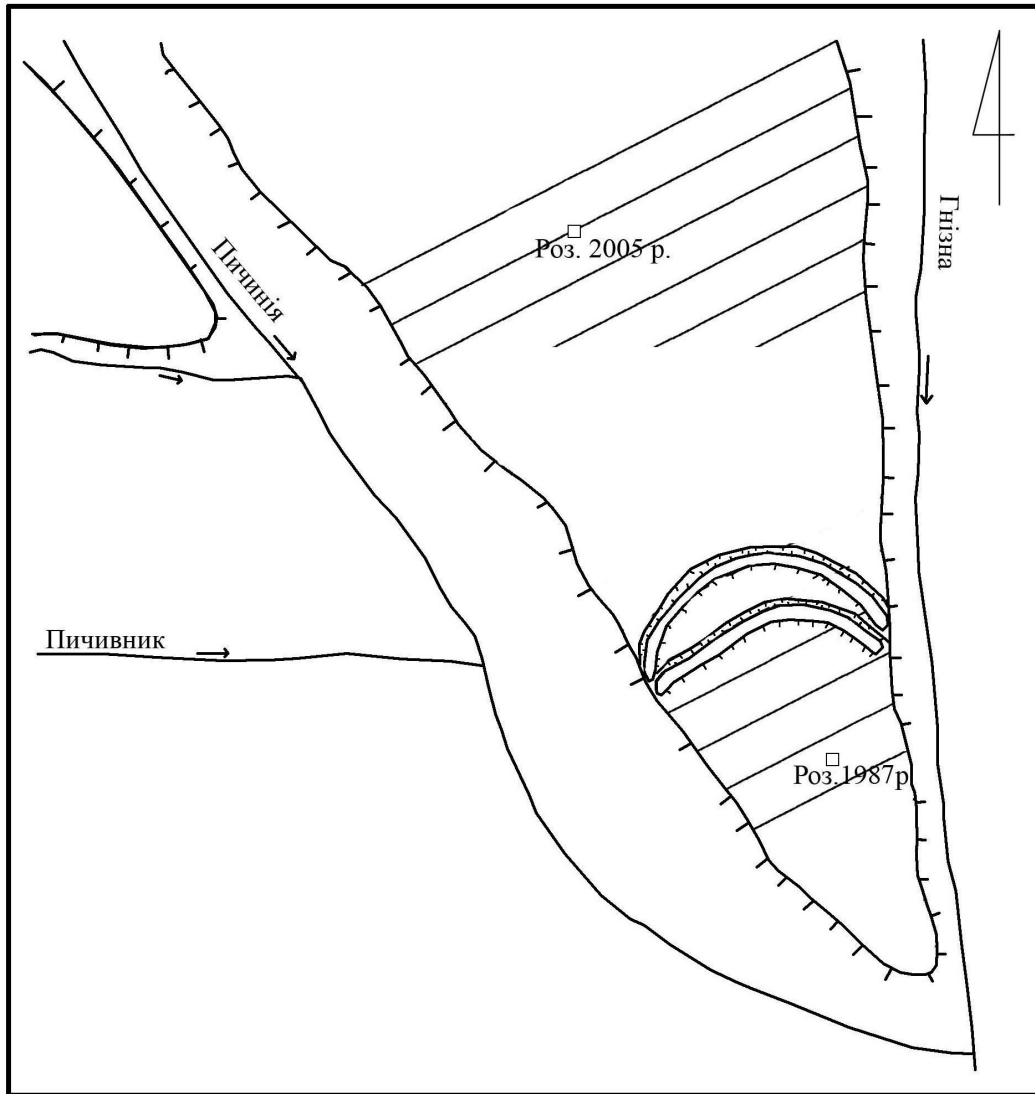

Рис. 1. Схема поширення культурного шару II пол. IX ст. на Замковій горі в м. Теребовля

Fig. 1. Scheme of spreading of cultural layer of second half of IX century in Zamkova gora in Terebovlia

В цих будівлях – “контини” – зберігалось багатство, захоплена у битвах здобич, тут бенкетували, проводили гадання, вершили суд, тут влаштовували зібрання [Русанова, 1990, с. 71]. Довгі будинки в IX ст. зустрічаються на городищах – общинних центрах. Вони належать до структур первіснообщинного ладу та відрізняються низкою археологічних ознак від городищ ранньофеодальних центрів. Однією з головних відмінностей є конструкція укріпленої лінії пам'ятки. Зазвичай вони склались із дерев'яної стіни стовпової конструкції без застосування валів-платформ, характерних для пізніших пам'яток. Відомі приклади, коли такі городища споруджувались на місці раніших пам'яток, проте залишки їхніх оборонних конструкцій (валів) не використовувались. Така ситуація зафіксована зокрема на

Коростоватівському городищі на Буковині. Тут добре збережені вали городища голіградської культури не були використані при спорудженні укріплень в VIII–IX ст. Із зовнішнього боку дерев'яні стіни городищ-общинних центрів укріплювались глиняними відкосами, а з внутрішнього боку до них прилягали довгі будинки. [Тимошук, 1990, с. 29–31]

В Теребовлі поблизу зазначеної будівлі залишків синхронних із ним валів не виявлено. Культовий вал, який Б. Тимошук датує як одночасовий із цією спорудою [Тимошук, 1987, с. 251; 1988, с. 341; 1998, с. 125], як вже зазначалось вище, частково перекривав будівлю та є пізнішим за неї [Ягодинська, 1987, с. 3].

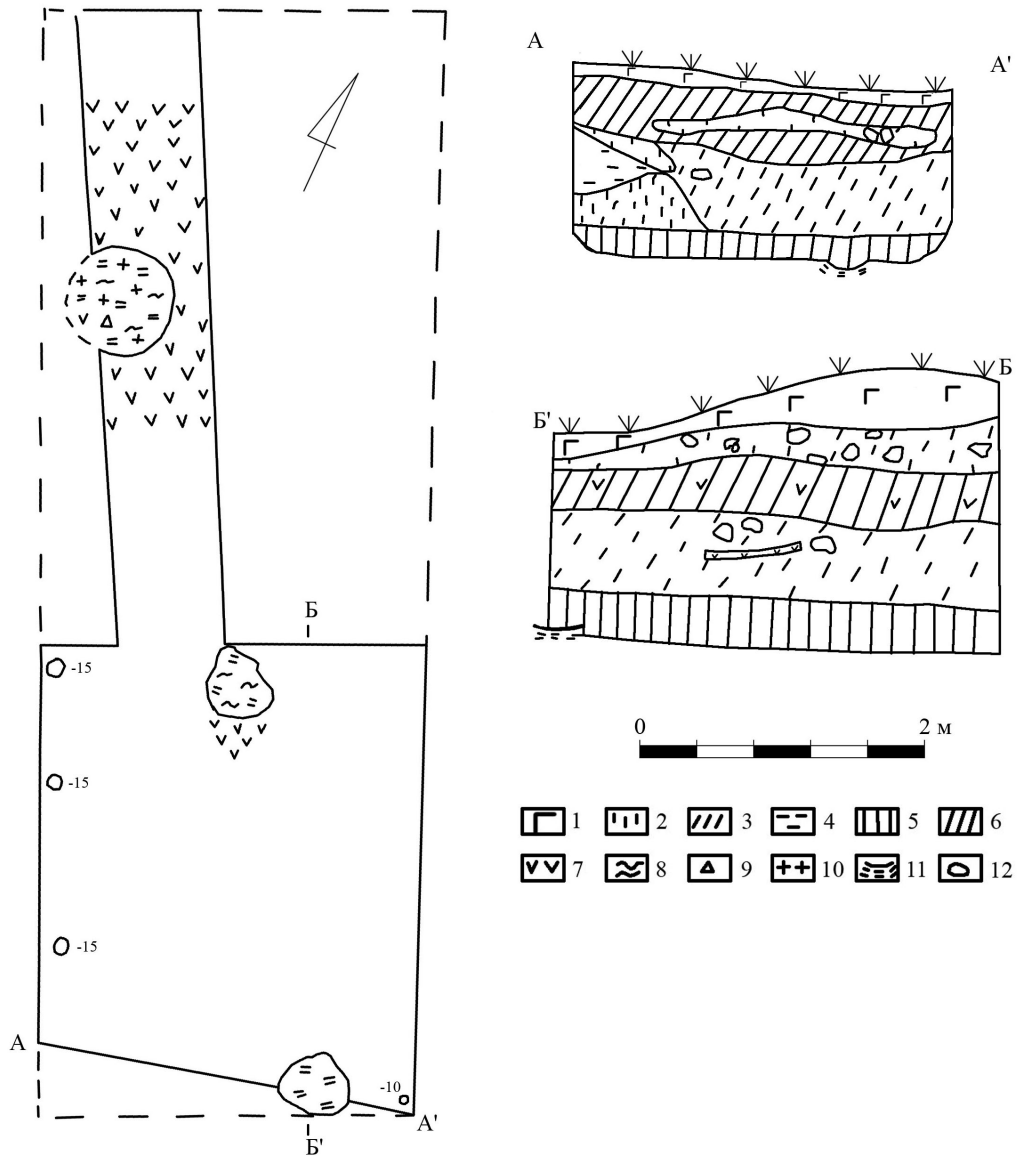

Рис. 2. Довгий будинок з Замкової гори в Теребовлі (IX ст.) (за: М. Ягодинська, 1987). 1 – дерен; 2 – білий суглинок; 3 – сірий суглинок; 4 – коричневий суглинок; 5 – коричневий суглинок з вмістом трипільської кераміки; 6 – чорний суглинок; 7 – вугілля; 8 – попіл; 9 – кераміка; 10 – кальциновані кістки; 11 – черинь; 12 – кераміка

Fig. 2. Long construction in Zamkova gora in Terebovlia (IX century) (by: М. Ягодинська, 1987). 1 – modern soil; 2 – white clayish soil; 3 – gray clayish soil; 4 – brown clayish soil; 5 – brown clayish soil with fragments of Trypillian ceramic; 6 – black clayish soil; 7 – pieces of coal; 8 – ash; 9 – ceramic; 10 – calcinated bones; 11 – bottom of a furnace; 12 – ceramic

Проте, враховуючи, що довгі будинки у VIII–X ст. переважно зустрічаються саме на городищах – общинних центрах, слід припустити існування синхронної до будинку укріпленої лінії, сліди якої не були зафіксовані під час проведених досліджень.

Значне руйнування південної частини мису при побудові замку в XVII ст. не дає нам змоги достовірно охарактеризувати систему забудови на Замковій горі, проте наявні матеріали досліджень, проведених впродовж останніх десятиліть на збереженій частині пам'ятки, не фіксували залишків об'єктів IX ст. [Русанова, 1984, с. 16–21; Ягодинська, 1987, с. 1–6; Ягодинська, Виногородська, 2003, с. 299–301, Миська, Погоральський, 2006, 264–266]. Це дає нам змогу припустити, що внутрішній майданчик городища в IX ст. не забудовувався, та відповідно інтерпретувати цю пам'ятку як городище-сховище.

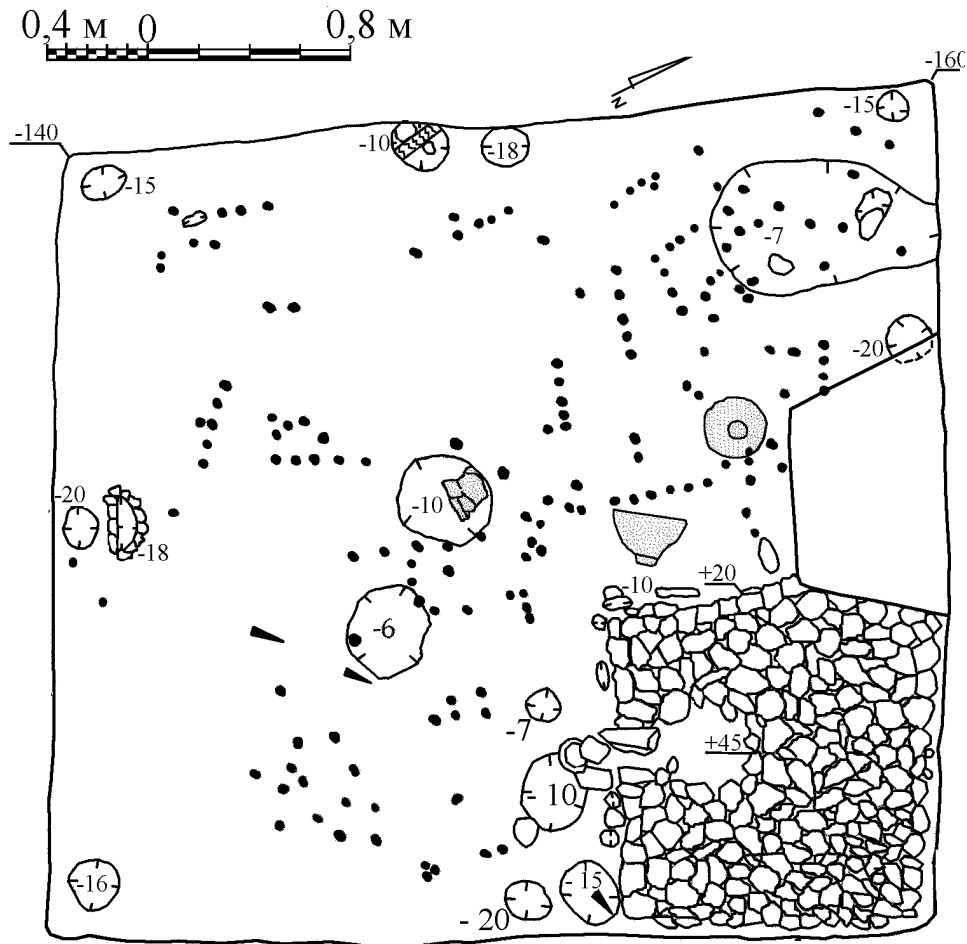

Рис. 3. План житла IX ст. з поселення Замкова гора (ліс) в Теребовлі

Fig. 3. Plan of dwelling from IX century from settlement Zamkova gora (forest) in Terebovlia

Другою частиною поселення IX ст. на Замковій горі є селище, розміщене з напільного боку городища. Значна його частина, що простягається від зовнішніх валів городища до початку лісу, довгий час використовувалась під городи місцевих мешканців. В 1984 р. експедицією під керівництвом І. Русанової тут зібрано фрагменти кераміки X–XIII ст. [Русанова, 1984, с. 21]. В другій половині 1980-х років на місці городів розпочато будівництво парку відпочинку, внаслідок чого зруйновано значну частину культурного шару поселення. Незначна частина поселення, що поросла лісом, залишилась незруйнованою. Тут виділяється 17 западин-жител. [Миська, Погоральський, 2006, с. 260]

Одна із зазначених западин була досліджена: вона виявилась залишком житла останньої чверті IX ст. Житло заглиблене на 1,40 м від рівня сучасної поверхні та мало розміри 3,30×3,40 м (рис. 3). В північно-східному його куті знаходилась піч-кам'янка розмірами 1,20×1,40 м. Стіни будівлі мали стовпову конструкцію, на що вказують виявлені в кутах та посередині біля стін котловану 8 стовпових ямок. Серед артефактів, знайдених на долівці споруди (*in situ*), привертають увагу дві повністю збережені конічні миски з отворами в придонній частині та група кістяних проколов (4 шт.) Цікавими також є два фрагменти посудини, в керамічному тісті яких зафіксовано слюду, а поверхня вкрита ангобом. Посудини такого типу не є характерними для матеріалів Західного Поділля, а скоріш за все є привізними [Миська, Погоральський, 2006, с. 260–264].

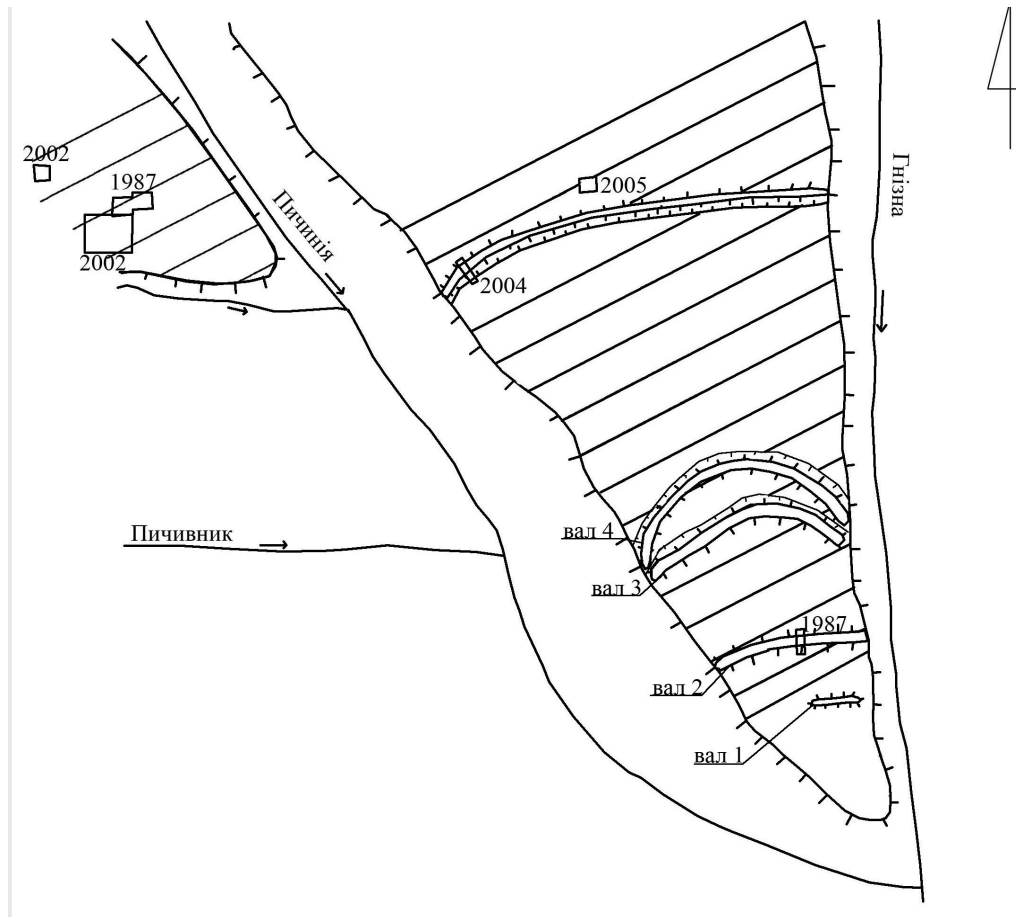

Рис. 4. Схема поширення культурного шару IX ст. на Замковій горі в м. Теребовля

Fig. 4. Scheme of spreading of cultural layer from IX century in Zamkova gora in Terebovlia

Досліджене житло IX ст. однозначно засвідчує існування синхронного до городища-сховища відкритого селища на цій ділянці. Проте на сьогоднішньому етапі досліджень неможливо встановити розміри селища зазначеного періоду. В першу чергу це пов'язано зі значною руйнацією пам'ятки. Також частина западин, зафіксованих на території пам'ятки, належить до X ст., на що вказує, зокрема, факт повторного використання котловану від досліджуваного житла, про що буде йти мова нижче.

Таким чином, на основі сучасного стану досліджень можемо констатувати, що в другій половині IX ст. на Замковій горі знаходилось городище – сховище з довгим будинком громадського користування та селище, котрі, очевидно, відігравали роль общинного центру.

Як показали дослідження, на зламі IX–X ст. в Прикарпатті відбувався процес переходу влади від родоплемінної знаті до князів, які опирались на загони професійних воїнів-

дружинників. Цей процес супроводжувався руйнуванням старих общинних центрів та побудовою городищ – князівських фортець [Тимошук, 1995, с. 180–182]. Всі вони будувались за ініціативою князівської адміністрації за єдиним планом з врахуванням потреб військово-адміністративного апарату, для якого вони були призначені. Саме тому княжі фортеці Х–ХІ ст. за головними ознаками подібні між собою. Передовсім це стосується суттєвих принципів спорудження оборонних ліній, основу яких становили вали-платформи: на їх гребені споруджувались суцільні лінії оборонних зрубів. Такі оборонні зруби князівських фортець Х–ХІ ст. склалися з двох паралельних стін, скріплених між собою поперечними перегородками. Утворені при цьому приміщення зрубів не заповнювались землею, а використовувались як бойові камери [Тимошук, 1990, с. 55–57].

Подібні зміни простежуються і в Теребовлі. В першій половині Х ст. поселення зазнало значних змін (рис. 4). Городище набуває структури, що характерна для городищ – князівських фортець. На думку Б. Тимошука, перш за все відокремлюється дитинець, який знаходився на крайній частині мису, та був захищений першою лінією оборони (першим внутрішнім валом). Ця лінія огорожувала майданчик розмірами 180×100 м. Зараз на ньому знаходяться стіни кам'яного замку ХVІІ ст. При його побудові майже повністю знищено культурний шар давніших періодів, в тому числі значну частину валу, від якого зберігся лише фрагмент довжиною 20 м, шириною 11 м, висотою 0,7 м. Переріз збереженої частини валу засвідчив процес його перебудови в другій половині ХІІІ ст., внаслідок чого було зруйновано укріплення попередніх періодів. Перш за все виділявся матеріал ХІІ ст., проте в різних місцях насипу валу та поряд з ним виявлено фрагменти кераміки Х–ХІ ст. [Русанова, 1984, с. 16–17].

Виявлені матеріали Х ст. в засипці валу вказують на зміни в забудові городища та зокрема дають нам змогу припустити, що саме в цей час проходить первинне спорудження в цьому місці оборонної лінії, сліди якої були зруйновані в часі пізніших перебудов. Зокрема такої думки дотримувався Б. Тимошук: він вважав, що первинне спорудження внутрішнього валу припадає саме на Х ст., який утворений суцільною лінією дерев'яних зрубів, підсилених із-зовні глиняним відкосом [Тимошук, 1987, с. 251]. Ще одним підтвердженням цієї гіпотези слугують матеріали Х–ХІ ст., виявлені в кількох місцях на території замку дослідженнями інституту “Укрзахідпроектреставрація” [Могитич, 2000, с. 138].

На місці довгого будинку ІХ ст., як зазначалось вище, споруджено культовий вал. Він мав висоту близько 1 м. На його плоскій вершині було влаштовано майданчик – вівтар, від котрого збереглася викладка з дрібних каменів шириною 1,7 м. На його поверхні виявлено уламки посуду Х ст. Каміні майданчика та фрагменти посуду сильно обпалені [Ягодинська, 1987, с. 5]. Культовий вал огорожував сакральну частину городища, розмірами 180×120 м, та безпосередньо прилягав до княжого дитинця. Така планова структура властива для слов'янських городищ того часу, що підтверджується письмовими джерелами. Так, при проведенні першої релігійної реформи Володимир Святославович в 980 році наказав збудувати головне державне язичницьке святилище, де були поставлені ідоли шести головних язичницьких богів. Святилище споруджене на горі поблизу князівського дитинця, але за його межами [Тимошук, 1995, с. 188].

Культовий характер валу підтверджується ще й тим, що до нього прилягав довгий будинок, в якому проводились жертвні бенкети. [Тимошук, 1998, с. 125]. Всього досліджено залишки двох довгих будинків. Про один йшлося вище. Б. Тимошук помилково вважав їх одночасовими, але як показали дослідження виявлених фрагментів кераміки – в першій будівлі вона була ранішою (ІХ ст.), натомість в другій будівлі керамічний матеріал датується Х ст. [Ягодинська, 1987, с. 3, 16–19].

Друга споруда досліджена неповністю: частина її зруйнована земляними роботами. Вона опущена в материк на глибину 0,9 м, мала в плані прямокутну форму та стіни стовпвої конструкції. Її збережена частина мала розміри 3,6×1,95 м. Підлога будівлі викладена невеликими камінцями, на яких простежувались сліди дії вогню. На кам'яній кладці та між камінням виявлено значну кількість фрагментів кераміки, вугілля, кісток ВРХ та щелепи свині. Кістки та кераміка були без слідів дії вогню.

До північно-східної стіни прилягав глиняний материковий останець розмірами 1,7×0,6 м, на якому виявлений скелет чоловіка, котрий лежав на спині, головою на захід. Кістки рук зігнуті в ліктях, права рука лежала на грудях, ліва рука та нога порушені корінням дерев, що впритул підходять до поховання. Права нога витягнута, лише трішки зігнута в коліні. Супровідного матеріалу біля кістяка не виявлено. Скелет посипаний дрібними черепками та вугликами (рис. 5) [Ягодинська, 1987, с. 3].

Такі культові поховання в довгих будинках громадського користування відомі в археологічній літературі. Зокрема, вони виявлені на території городищ поблизу сіл Ревне та Біла на Буковині, Бабка на Рівненщині [Тимошук, 1990, с. 35; 1995, с. 28]. Однак ці поховання були кремаційними, що властиво для поховального обряду слов'ян на цій території. Окремої уваги заслуговує інгумаційне поховання, виявлене в центрі довгого будинку на Добринівському городищі. Кістяк чоловіка похилого віку знаходився на дні дзвоноподібної ями (глибина 1,2 м, діаметр дна 1,3 м) в скорченому положенні на животі. Б. Тимошук вважав, що первинно покійник був похований в сидячому положенні на дерев'яній лаві. Як зазначає дослідник, "так ховали знатних людей" [Тимошук, 1995, с. 36].

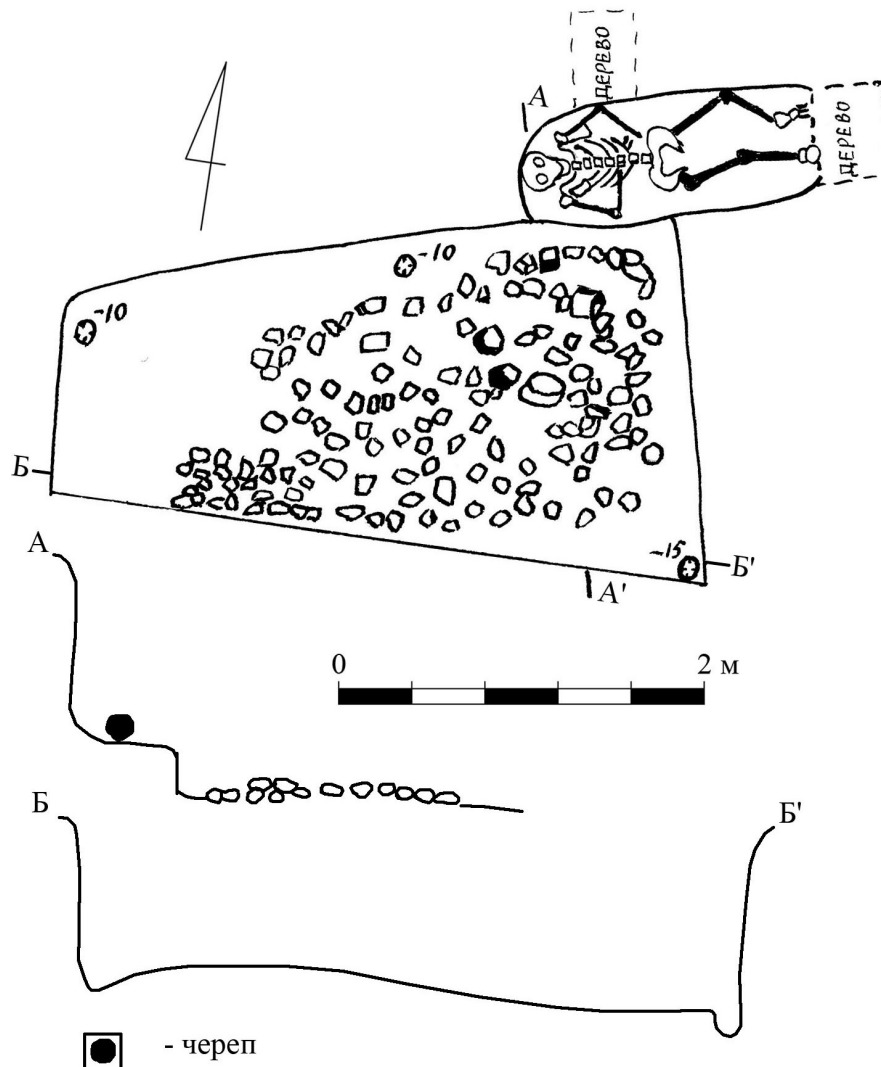

Рис. 5. План та профіль культової споруди X ст. (за: М. Ягодинська, 1987)

Fig. 5. Plan and profile of cult building from X century (by: М. Ягодинська, 1987)

Всі описані випадки датуються IX ст. Інгумаційні поховання із західною орієнтацією X ст. на Прикарпатті та Західному Поділлі, окрім описаного в Теребовлі, нам невідомі. Б. Тимошук вважав, що це поховання належало якомусь визначному діячу громади; його тіло зберегли, щоб він міг брати участь у ритуальних бенкетах [Тимошук, 1998, с. 125]. Таке твердження, на нашу думку, є дискусійним: в публікації дослідник зазначає, що біля покійника знаходились фрагменти кераміки X ст. [Тимошук, 1987, с. 251; 1998, с. 125], проте в звіті М. Ягодинської чітко вказано, що безпосередньо біля кістяка супровідного матеріалу не було. Ряд фрагментів керамічного посуду X ст. було виявлено в заповненні поховальної ями [Ягодинська, 1987, с. 3]. Можливо, це поховання належить до пізнішого часу. Зокрема, на цій ж площадці автором виявлено жіноче поховання XII ст. [Миська, Погоральський, 2006, с. 265].

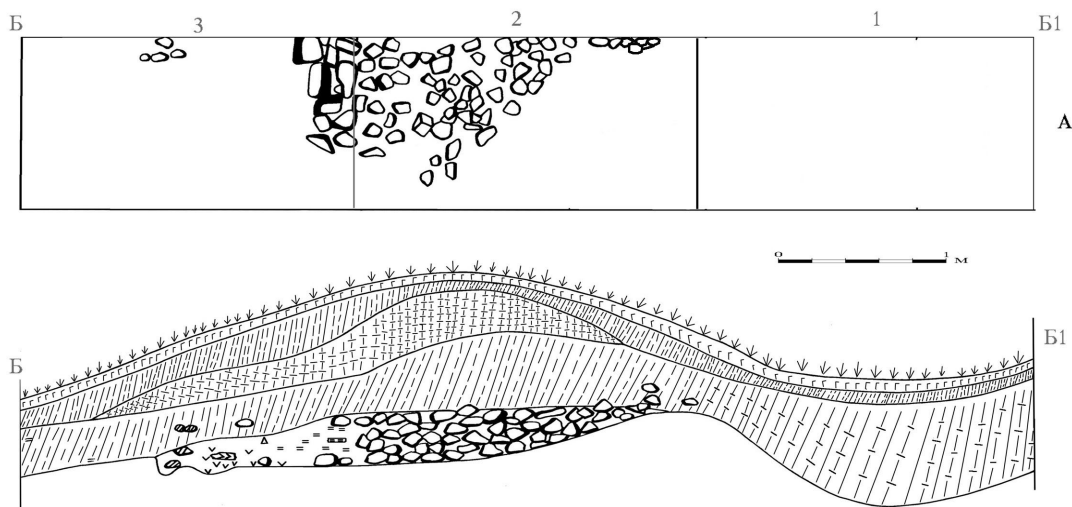

Рис. 6. Вали X ст. на поселенні Замкова гора (ліс) в Теребовлі

Fig. 6. Ramparts from X century in Zamkova gora (forest) in Terebovlia

На території сакральної частини городища зафіксовано курганоподібне підвищення та 11 западин – жител X–IX ст. Як показала зачистка профілю стінки однієї з них, вона була залишком заглибленої будівлі (на 0,6 м від сучасної поверхні) та мала ширину 2,6 м. На дні знайдено перепалені камені, очевидно залишки опалювального пристрою, кістки тварин та фрагменти кераміки X ст. [Русанова, 1984, с. 20]. Подібного типу будівлі досліджені на інших городищах – святилищах. Вони знаходились неподалік довгих будинків. Так, на Городницькому городищі в межах культового валу досліджено три западини-житла. Вони були залишками землянок зі стовповою конструкцією стін. На їх кам'яних підлогах виявлено вогнища, фрагменти горщиків, мисок та сковорідок X–XI ст., глиняні та кам'яні пряслиця, кістки тварин [Тимошук, 1990, с. 53].

На Крутилівському городищі досліджено одну западину-житло, що мала розміри 2,8×3 м. В ній знаходилась піч-кам'янка, горщик та фрагменти кераміки XI–XII ст., цілий скляний браслет, залізний ключ, обгорілі зерна жита та фрагменти кісток тварин. Ці споруди інтерпретуються як житла служителів язичницького культу [Тимошук, 1990, с. 54].

В X ст. на відстані 600 м на північ від городища споруджується ще один вал. Проведені автором в 2004 р дослідження показали, що в його основі знаходилась кам'яна кріпда висотою до 0,4 м та шириною до 1,6 м (рис. 6). До неї прилягала дерев'яна кліть. Між камінням кріпди виявлено значну кількість фрагментів ліпної та ранньогончарної кераміки, яку можна зарахувати до першої половини X ст. З протилежного від кліті боку знаходиться рів глибиною 0,96 м [Миська, Погоральський, 2006, с. 253–255]. Його цікавою особливістю є

те, що він розвернутий фронтальною частиною до стрілки мису. Таким чином він не міг входити до системи оборони городища, а навпаки, протистояв йому.

Вал починався в основі схилу мису, навпроти впадіння в Пичинію безіменного потічка, піднімався по ньому зі значним відхиленням на північ, перетинав рівнинну частину Замкової гори та опускався по східному схилі. Тут залишки валу простежено на третині спуску до долини Гнізни, де він доходить до глибокої природної западини. В плані він має підковоподібну форму. Значний фрагмент валу на пологій частині мису зруйнований під час будівельних робіт в другій пол. 1980-х років.

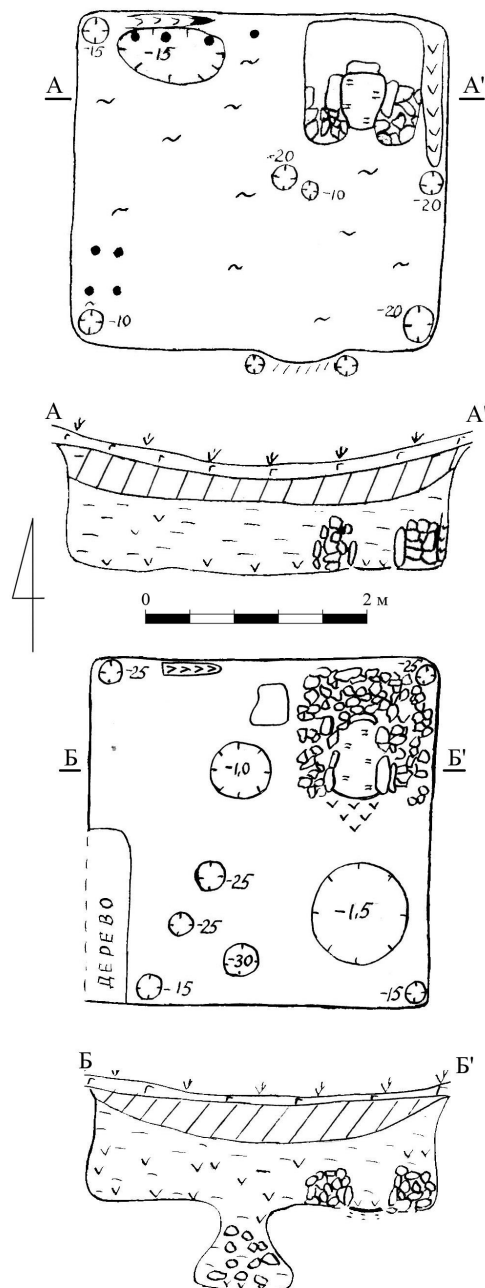

Рис. 7. Житла X ст. з урочища Черпало в Теребовлі (за: М. Ягодинська, 1987)

Fig. 7. Dwelling from X century from Cherpalo place in Terebovlia (by: М. Ягодинська, 1987)

Неподалік валу збереглися 17 западин-жител, про які згадувалось вище. Всі вони знаходяться з внутрішньої сторони валу, тобто з протилежної від городища, як на пологій частині мису, так і на його схилі зі сторони Пичинії. Оборонних споруд з інших сторін поселення не виявлено. Одна із зазначених западин, як згадувалось вище, виявилась житлом IX ст. Після припинення його існування котлован використовувався повторно. На поверхні нижнього шару заповнення котловану, що утворився внаслідок руйнування житла, досліджено кам'яну вимостку. На її поверхні та в заповненні котловану виявлено значну кількість фрагментів кераміки X ст., кісток тварин, кістяні гребінець та проколку, залізні ножі. Ці знахідки, можливо, пов'язані з косторізним ремеслом. [Миська, Погоральський, 2006, с. 260]. Використання котловану в X ст. свідчить про існування селища в час спорудження та функціонування згаданого валу.

Як було зазначено вище, вал зі західного боку опускається до Печинії саме в місці, де в неї впадає безіменний потічок, утворюючи мис, на якому знаходиться синхронне селище. Цей мис носить назву Черпало, тут збереглося 23 западини [Русанова, 1984, с. 21].

На цьому поселенні розкопано 3 із зазначених западин. Перші дві, як показали дослідження, були різночасовими житлами – землянками, що входили до складу однієї садиби X ст. (рис. 7) Котлован від першого житла після припинення існування використовувався як яма-сховище. До складу садиби входили також дві наземні господарські споруди [Ягодинська, 1987, с. 6–8].

За 20 м на захід від описаної садиби М. Ягодинською досліджено ще одну западину. Дослідниця інтерпретує цю споруду як ремісничу майстерню, оскільки в північно-східному куті землянки знаходилась кам'яна площадка розмірами 1,75×1,65 м, висотою 0,6 м. Основна частина площадки складена з невеликих (розмірами до 10–15 см), вапнякових камінців. Та частина, що займала центральну частину землянки, складалась з великих вапнякових брил, розмірами 60×35 см, товщиною 10 см. Дно землянки було вкрите щільним шаром попелу та дрібного вугілля. Кам'яні площадки є характерними ознаками ремісничих майстерень цього часу [Ягодинська, Виноградська, 2003, с. 302].

Таким чином можемо визначити, що селище на Замковій горі виникло в IX ст., та продовжує своє існування в X ст. В цей час воно розширюється на протилежний берег Печинії в ур. Черпало. Мешканці селища споруджують оборонну лінію, що відокремлює їх від сусіднього городища. На території селища є споруди, які можуть пов'язуватись з ремеслом. Отже, ми можемо припустити, що на території цього селища формується ремісничий посад Теребовлі. Рухомий матеріал, виявлений на території селища, дає нам змогу визначити верхню хронологічну межу його існування зламом X–XI ст.

Залишається нез'ясованим питання поселенської структури Теребовлі в X ст. поза межами Замкової гори. Окрему інформацію з цього приводу нам дають дослідження, проведені В. Демитрикевичем на городищі в с. Семенів (ур. Замчисько). В шурфі, закладеному на краю городища на глибині 1 м, в шарі перепаленої глини дослідник виявив значну кількість фрагментів кераміки, кісток тварин та обгорілих деревин. Серед кераміки поряд з кружальною виявлено фрагменти ліпних горщиків. Аналогічні посудини виявлені автором на Замковій горі в Теребовлі. Вони належать до пізнього етапу культури Луки-Райковецької (IX–X ст.) [Миська, 2008, с. 7–8]. Наявність предметів цієї культури вказує на досить раннє заселення зазначеної території, проте сумнівним видається існування тут укріплень в цей час. Топографія місцевості (долина річки, яку з різних сторін оточують значні підвищення) не є притаманною для слов'янських городищ. Наявні ж укріплення пов'язуються з існуванням тут річкової пристані, що очевидно постала із набуттям Теребовлею столичного статусу. В більш ранній період тут очевидно існувало відкрите поселення. Остаточну відповідь на це питання можуть дати лише польові дослідження, проведені на території городища. Матеріалів X ст. в інших пунктах Теребовельської округи наразі не виявлено.

Таким чином можна констатувати, що в другій половині IX ст. на Замковій горі знаходилось городище – сховище та поряд з ним селище, котрі, очевидно, відігравали роль общинного центру.

В X ст. на території городища проходить побудова князівської фортеці зі сакральною частиною, які стали дитинцем літописного міста. Одночасно формується ремісничий посад, який означився побудовою оборонної лінії, що відокремлювала селище від городища. Ця перебудова пов'язується зі значними змінами в соціальній структурі тогочасного суспільства – переходом владних повноважень від общинної знаті до князівської.

ЛІТЕРАТУРА

Миська Р. Г.

- 2004 Звіт про археологічні дослідження на території Теребовлянського, Бучацького та Чортківського р-нів Тернопільської обл. у 2004 р. (рукопис) / 2004/158 архів ІА НАН України.
- 2008 Дослідження А. Кірка та В. Демитрикевича в околицях Теребовлі (спроба аналізу та інтерпретації матеріалів). – 10 с. (рукопис) / подано до друку в Археологічні Студії. – Чернівці.

Миська Р. Г., Погоральський Я. В.

- 2006 Археологічні дослідження у Теребовлі // АДЛУ. – Вип. 9. – С. 249–268.
- 2006а Звіт про рятівні археологічні дослідження по вул. Січових Стрільців, 51 д в м. Теребовля Тернопільської обл. у 2006 році (рукопис). – 14 с.

Могитич Р. І.

- 2000 Теребовля (штрихи історичної топографії) // Археологічні студії № 1. – Чернівці. – С. 132–141.

ПСРЛ

- 1962 Полное Собрание Русских Летописей – Т. 2. Ипатьевская летопись. – Фототип. изд. 1908 г. – М. – XVI – 938 стб. – 87 с. – IV с.

Русанова И. П.

- 1984 Отче о работе Прикарпатской экспедиции ИА АН СССР в 1984 году (рукопис). 1984/97 архів ІА НАН України.
- 1990 Городища – святылища на р. Збруч та дані писемних джерел // Тези доповідей і повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наукової історико – краєзнавчої конференції. – Тернопіль. – С. 69–71.

Свєшников И. К.

- 1990 Теребовля // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) – Киев. – С. 105–107.

Строцьонь Б. С., Миська Р. Г., Погоральський Я. В.

- 2006 Звіт про археологічні дослідження по вул. кн. Василька, 102 А в м. Теребовля Тернопільської обл. у 2006 році (рукопис). – 18 с.

Тимошук Б. О.

- 1985 Дослідження давньоруської Теребовлі // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції – Кам'янець-Подільський. – С. 57–59.
- 1987 Социально-территориальная структура княжеской крепости X–XI вв. в Теребовле // Тезы докладов всесоюзной конференции. Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезде КПСС. – Суздаль. – Москва. – С. 251–252.
- 1988 Исследования в Теребовле // АО 1986 года. – С. 341–342.
- 1990 Восточнославянская община VI–X вв. н. э. – Москва. – 192 с.
- 1995 Восточные славяне: от общины к городам – Москва. – 261 с.
- 1998 Теребовль – місто Галицької Русі // Галич і Галицька земля (збірник наукових праць). – Київ-Галич. – С. 124–127.

Чорноус В. О.

- 1991 Розвідкові роботи в Теребовлі та Микулинцях Тернопільської області // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С. 101–102.

Ягодинська М. О., Виногородська Л. І.

- 2003 Археологічні дослідження в м. Тербовлі Тернопільської обл. та його околиці в 2002 р. // АДУ в 2001–2002 рр. – Київ. – С. 299–302.
- Ягодинська М. О.*
- 1987 Отчет об результатах археологических исследований Древнерусской археологической экспедиции в 1987 р. (рукопис). 1987/109 архів ІА НАН України.
- Demetrykiewicz W.*
- 1900 Poszukiwania archeologiczne w powiecie Trembowelskim w Galicyi wschodniej // Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne. – Kraków. – S. 92–125.

Roman MYS'KA

ANCIENT TEREBOVL'

Archaeological materials dated back to IX-X centuries from Terebovlia and its suburbs are analyzed and systematized at the paper. Two chronological stages of formation of the structure of the city are distinguished. Hill-fort and little village, which probably were the center of community, were built during first stage. Building of long proportions is researched on territory of hill-fort and earthen-hut is discovered on area of village. Unfortunately, exact frames of the settlement were not defined because of ruination of the site.

In X century the hill-fort was reconstructed and acquired some characteristics of prince's fortress. Such important parts of hill-fort as dytynets' and sacral part with cult constructions and common buildings can be distinguished.

During this period the village spread to opposite bank of Pechynia River (Cherpalo place). And a defensive fortification with earthen and wooden constructions was built. Its frontal side was turned towards the hill-fort. This fact and remains of workshops discovered on the territory of village can witness about formation of craftsmen's settlement.